

Liv och Död

Ö Andra Omständigheter

R.Fjellström

March 7 - 9, 2017

Detta är en samling essäer och debattartiklar, de förra till större delen publicerade, de senare inte alla redigerade och offentliggjorda. Även om undertiteln - porträtt, debatt, essäer - pekar på en tre-delning är detta trots allt lite missvisande. Större delen av boken utgörs av referat av läsande, d.v.s. beskrivning av läsefrukter. Sådana får lätt lite grand av 'Readers Digest' över sig, författaren läser åt läsaren som således slipper anstränga sig över hövan. Detta kan både ses som positivt och negativt. Varje seriös recension av en bok innehåller även en sammanfattning av innehållet som kan vara av oberoende värde, således kan en regelbunden läsare av tidskrifter som NYR och LRB skaffa sig på ett billigt sätt en yttlig bildning. Men å andra sidan är bildningen till en stor del yttlig ty den består bland annat av översikter. Översikten är i själva verket en väsentlig del av den ty den består med bakgrund. Och mycket av den bildning och boklig erfarenhet man tillägnat sig sker genom uppsnappande och inte av systematiskt läsande av böcker. Ja varje bok innehåller ju uppsnappningar från andra böcker.

Bokens första del kan anses som informativt och bildande presenterat på ett underhållande sätt. Styckena är av relativt modest längd så man hinner aldrig riktigt tröttna, och avslutas alltid med en referenslista som pekar mot källmaterialet, den läsemylla ur vilken läsandets fruktar har uppstigit. Ett genomgående tema är Förintelsen och den därtill hörande 'Judiska frågan' som om detta vore en fråga. Ja begreppet judar ägnas två sidor i en kort betraktelse, där det uppenbara, eller vad som borde vara det uppenbara, konstateras, nämligen att det inte finns något objektiva kriterium på vad som är en jude eller inte, speciellt är det inte fråga om ras och man kan definitivt inte anlita sig till blodprov. Vad som återstår är det kulturella, d.v.s. en social konstruktion och en sådan är av nödvändighet dimmig. Porträttet av Hitler är opublicerat byggandes på två nyligen publicerade längre biografier (det finns givetvis en lång rad av tidigare alltifrån Bullocks klassiska strax efter kriget som har skapat den traditionella bilden). Var Hitler ett monster? Borde han ha dödats vid sin födelse som Norman Mailer hävdar i en roman? Den skrämmande insikten är att han nog inte var ett monster, att den väg han tog inte var förutbestämd. En schimpans lär dela en 98 procent av människans gener, och Hitler lär nog ha delat en 98 procent av människans moral, vad det nu menas med detta¹. Hitler älskade säkert sina hundar, liksom han älskade sin moder och höll av dennes judiske

---

¹ icke-matematiker har en tendens att kvantifiera och siffror förekommer i de mest varierande sammanhang oftast för att ge ett sken av objektivitet, siffror ljuger inte. Oftast är det nonsens. För tydlighetens skull är detta exempel inte taget från essän, författaren avhåller sig från sådant nonsens, utan tillagt i rent retoriskt syfte

läkare². Det finns ingenting som motsäger att Hitler inte skulle ha kunnat hysa normala mänskliga känslor. Och vem vet om en läsare skulle ha konfronterats med Hitler, Stalin och Mao utanför det historiska sammanhanget är det mycket troligt att han eller hon skulle ha funnit Hitler den minst psykopatiska. Men givetvis om sådant kan man bara spekulera, och det faktum att man inte utan vidare kan avfärda sådana spekulationer visar bara hur litet man egentligen känner till. Ja man skulle kunna hävda att Hitler inte var anti-semit, att förföljelsen av judar och dess förintelse var ett uttryck för politisk instrumentalism. Men vad för skillnad gör detta egentligen? Det är handlingar och dess konsekvenser som räknas, inte åsikter och ideologier. Vi har det lilla livet och det stora. I det lilla livet var Hitler högst ordinär och skulle säkert ha förfasats, som vi alla, av judeutrotningen; men i det stora livet i vilket han kastades in i blev han ett veritabelt monster, precis om många av oss andra kan ha kunnat bli³. Man kan se detta som en normalisering av Hitler, men det är en skillnad mellan en normalisering av en människa (alla människor har väl lika värde?) och en normalisering av en politisk aktör. Att förmänskliga Hitler innebär inte att sanktionera den politiske aktören utan att erhålla en insikt, skrämmande, som sagt, som den kan vara. Många brottslingar är vackra, att påpeka detta är inte att försköna brottslingen, utan för att varna för det falska och farliga påståendet att de vackra kan inte vara brottslingar.

Parallellt med porträttet av Hitler har vi porträttet av Eichmann. I Hannah Arendts klassiska bok banaliseras denne som ynkelig, och därmed föds begreppet ondskans banalitet. Det förra kan man ifrågasätta, som det görs i detta porträtt, det senare utgör dock i min mening en viktig insikt som givetvis går långt utöver faller Eichmann som må ha inspirerat det. Man skall akta sig för att i ondskan se något demoniskt och därmed hjältemodigt, den mest försåtliga aspekten av ondskan är medlöperiet, att delta i de små handlingar som gör det stora möjligt⁴. Eichmann framstår som en Himmler, men bakom den veka ytan fanns

---

² Han lär ha varnat denne och sett till han tog sig till USA. Göring talade om 'Schutzjuden' att man skulle ha en uppskattad jude vid sin sida. Med andra ord det var ingenting personligt med judeförintelsen, som om nu detta skulle göra någon skillnad.

³ Troligen inte, men då inte på grund av moraliska grunder (ty många av oss är tillräckligt själviska och egocentriska) utan av oduglighet. En diktator måste ha vissa egenskaper för att kunna fungera som en sådan. Ett stort mått av charm, även om makten automatiskt förlänar en sådan, men den måste kunna ta sig en början. Även en förmåga att kunna avläsa människor för att därmed kunna manipulera dem. Med andra ord en fråga om empati, som således inte behöver vara till godo. De mest effektiva torterarna lär vara dem som kan avläsa sina offer, d.v.s. känna en viss medkänsla, för att veta hur långt de kan gå och i vilka riktningar. Sadisten känner njutning, denna njutning vore omöjlig utan en inlevelse i lidandet. Och slutligen en diktator måste ha en otrolig arbetsförmåga, därvidlag är de flesta av oss för lata.

⁴ När det gäller ondskans förförande demoni kan det vara instruktivt att jämföra Himmler med Heyndrich. SS-chefen med en av hans 'karismatiska' underhuggare tillika bödeln från Prag. Himmler denne blekfete ynkygg som var beredd att sälja ut alla sina ideologiska övertygelser när det började osa hett, och Heyndrich som hade erfarenheter som stridspilot och som räddat sig ur brinnande störtande plan, och som besvarar elden från sina förmenta avrättare. Och hade ett hjärta, som även Hitler fann för hårt och kallt. (Hitler tyckte för övrigt att han hade sig själv att skylla hans agerande hade vart för oförsiktigt.) Heyndrich var uppenbarligen en psykopat, om nu denna beteckning har någon mening, medan Himmler kanske var trots allt mera 'mänsklig' just i sin ynkedom. Detta är både äcklande och skrämmande.

det en hårdhet. Han hade förlorat och spelade undergiven, hade han varit i överläge hade förhållandet varit annorlunda. Men även detta är mänskligt. Groteskt framstår för oss Eichmanns tro på Gud, som tydligen möjliggör för honom att gå mot sin död med mod och värdighet (precis som Saddam Hussein). I bokens starkaste avsnitt redogörs hur Eichmann är givet ett långt rep för att förvissa sig om att döden skall vara ögonblicklig (de ledande nazisterna däremot fick korta rep i Nürnberg för att förvissa sig om att deras dödskamper skulle vara utdragna, ja upp till en halvtimme sprattlande i snarorna). 'Bödlarna' hade i detta fall medkänsla (i positiv mening) med sitt 'offer'. Fångvaktarna och andra som hade med Eichmann att göra fick en relativt positiv uppfattning om honom. Även detta är mänskligt och säger mindre om Eichmann (återigen alla människors lika värde?) än om mänsklig kontakt. Även Nelson Mandelas fångvaktare fattade sympati och respekt för honom, och även detta kan ha haft mindre att göra med Mandelas 'godhet' än naturen av mänskliga relationer ⁵. Men även den ögonblickliga döden i all sin barmhärtighet är brutal. När fångvaktaren skall ta ner det dinglande liket möter honom inte bara en skräcksyn utan även en översköljning av blod när luft frigörs från magen och stiger upp genom frilagd strupe.

Andra teman som diskuteras är Förintelselitteratur, vilket innebär, eller bör innebära, en självmotsägelse. I begreppet litteratur ingår ett 'förskönande' inte nödvändigtvis när det gäller innehåll men i formell gestaltning. Detta kan (och bör?) upplevas som stötande. Förintelsens offer är för det mesta stumma (dödens banalitet?) och mycket av de vittnesmål som givits har begränsat dokumentärt värde och inget litterärt. Kan man hitta på vittnesmål? Varje litterär gestaltning innebär av nödvändighet en viss poetisk frihet inför materialet. Något som vackrare uttrycks i formen att den poetiska sanningen transcenderar den faktuelle, d.v.s. att den rör dess platoniska form snarare än dess tillfälliga sinnliga manifestation. Man kan i detta sammanhang diskutera Primo Levi. Om denne begick självmord eller inte är en kontroversiell fråga, författaren lutar åt att det hela rörde sig om en olyckshändelse. Detta må tvätta ryktet, samtidigt som det gör döden mera tragisk och meningslös, ty vad är meningslösare än en olyckshändelse, även om vi tycks se detta såsom något vi kan relativt lätt försonas med (Guds vilja?). Slutligen kan man även nämna en betraktelse över Depardieu och dennes förmodade svek. Det är alltid uppfriskande att se ställningstaganden som går mot strömmen.

Debattinläggen är potentiellt de mest intressanta även om de är de sämst skrivna. Men debattinlägg skrivs ofta i stridens hetta och har karaktären av gräl och är därmed styrda av indignation snarare än kallt övervägande. Detta ältande av då sa denne detta medan jag svarade följande varvid den förre återgäldade blir lätt tradigt i retrospekt, där varje nyans, varje yttrande ses som hugget i sten och vederfars den mest detaljerade analys. Vem bryr sig? Detta är synd ty det rör sig om principiellt intressanta och viktiga saker. För att begränsa oss till ett exempel, nämligen Lars Norén och det kontroversiella uppförandet av en 'happening' (ett stort mått av improvisation utmärkte den) med två deltagande våldsverkare. Dessa våldsverkares förmenta nynazistiska åsikter förfasar mer än deras våldsbrott. Skall man ta nynazismen på allvar? Allt förtjänas i viss mening att tas på allvar, men jag menar att det har åtnjutit för mycket uppmärksamhet. Åsikter

---

⁵ Man skall aldrig uttala sig alltför kategoriskt. Mänsklig kontakt kan ju även resultera i avsmak och äckel, men då mera beroende på omständigheterna.

räknas inte, även förment förkastliga sådana kan vara hycklande, d.v.s. uttrycka sådant som inte tros på. Att hävda alla människors lika värde är oftast inget annat än en tom till intet förpliktigande gest, avsedd mest till att förhärlika den egna moraliska förträffligheten. På samma sätt kan uttalanden som att sända alla judar till gaskamrarna vara ett till intet förpliktigande gest avsedd att förhärlika den egna uselheten. Visst är den i högsta grad smaklös, men det är meningen. Hur kan man i det sekuliserade Sverige numera häda och vara obscen om inte i den politiska sfären? Nynazism som det oftast kommer till uttryck är ett socialt och inte politiskt problem⁶. Vad Norén försöker göra, framhåller författaren, att få igång ett mänskligt samtal att tränga igenom det yttre skalet. Vad är det för fel med det? Kanske att Norén är lite väl naiv⁷ eller att han ger våldsverkare lite väl mycket uppmärksamhet fascinerad inför deras brott (är vi inte alla till en viss del?) och drivs av liknande impulser som får kvinnor att ta kontakt med beryktade våldsmän i det välmenande uppsåtet att omvända⁸.

Slutligen bör man nämna 'uppgörelsen' med institutionen Jan Myrdal inom 60-tals vänstern⁹. Författaren är en ung man som konfronterar denne smått salongsberusade guru omgiven av lispare. Myrdal svarar med tradiga invektiv, som att denna är för dum och obildad, som han med en papegojas envishet ständigt upprepar. Banaliteten i det hela borgar för dess autencitet. Myrdal glömmer det hela, och det borde kanske även författaren göra, åtminstone i offentliga sammanhang. Det finns tillräckligt mycket att kritisera Myrdal för i sakliga sammanhang utan komma dragandes med en sjaskig historia, som troligen har många paralleller, det tillför mycket litet. Men visst ur skvallersynpunkt är det fascinerande och skams att sägandes läser man det hela med förtjusning (som inte är samma sak som behållning) betydlig mera än om sägs Artauds öde, som mest är beklämmande, men inte desto mindre upplysande.

March 11, 2017 **Ulf Persson:** *Prof.em, Chalmers U.of Tech., Göteborg Sweden* ulfp@chalmers.se

---

⁶ Man tänker på den framlidne Anders Carlqvists initiativ med Fryshuset och vilsen ungdom.

⁷ man påminns om Norman Mailers lansering av en viss Abbott (?) som ett skönlitterärt geni på 80-talet, som slutade med att denne frigavs och snart begick ett nytt mord.

⁸ Jag misstänker att bevekelsegrunderna ligger djupare än så och bäst läggs orörda.

⁹ 70-tals vänstern spårade ur och gjorde sig själv helt marginaliserad och en motreaktion inträffade under 80-talet. Det förekom mycken revolutionsromantik men den stannade vid denna och utmynnade inte i några handlingar. Den ytterst begränsade Bader-Meinhof rörelsen är det motexempel som lär bekräfta regeln.